

ZYGMUNT RUTA

Gimnazjum tarnowskie w latach 1784—1794

Pierwsze Liceum Ogólnokształcące im. K. Brodzińskiego w Tarnowie, które jest spadkobiercą dawnej szkoły parafialnej, sięgającej swymi początkami XIV w.¹, a przekształconej w XVIII w. na kolonię akademicką², nie tylko nie posiada obszerniejszej monografii, ale brak jest nawet pomniejszych artykułów poświęconych organizacji szkoły, wynikom nauczania i wychowania oraz polityce germanizacyjnej władz austriackich na terenie szkoły. Wyjątek stanowi artykuł Bronisława Trzaskowskiego pt. *Rys dziejów gimnazjum tarnowskiego*, opublikowany w sprawozdaniu szkolnym za r. 1878. Szkicowe ujęcie problematyki i stosunkowo skromny aparat naukowy nie pozwoliły autorowi na szersze omówienie całokształtu dziejów gimnazjum. Rola tego zakładu naukowego, szczytującego się długoletnią działalnością, tysiącami wychowanków i poważnymi zasługami w rozwoju naszej kultury — jest do tychczas prawie nieznaną.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie pierwszego dziesięciolecia istnienia gimnazjum tarnowskiego (zamykającego się w latach 1784—1794) na tle austriackiej polityki szkolnej wobec Galicji. Zasadniczą podstawę źródłową dla badań nad historią szkoły stanowią źródła rękopiśmienne znajdujące się w archiwum szkolnym. Istnieje tu niezwykle bogaty zasób materiałów, począwszy od r. 1784, głównie w postaci kroniki szkolnej, roz-

¹ Z. Ruta, *Z problemów oświaty i szkolnictwa w Tarnowie do końca XVII wieku*, Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie, z. 14, *Historia*, Kraków 1962, s. 58 i nast.

² W. Arvay, *Założenie pełnej kolonii akademickiej w Tarnowie*, Sprawozdanie

pórządzeń władz austriackich, katalogów uczniów i inwentarzy. Kronika szkolna została wydana drukiem przez Jana Leńka: częściowo w pracach Akademii Umiejętności (okres 1784—1794)³, częściowo w sprawozdaniach szkolnych po r. 1900. Kronikę szkoły pt. *Historia Caesareo-Regii Gymnasii Tarnoviensis a die prima Novembris 1784 post instaurationem eiusdem inchoata* zaczął pisać pierwszy prefekt gimnazjum, Izydor Chrościński, i doprowadził ją do r. 1794. Kontynuowali ją następcy Chrościńskiego począwszy od 1811 r. aż do r. 1927. Obszerna charakterystyka tej kroniki, dokonana przez Jana Leńka, który wykazał m. in. wiarygodność materiału podanego przez Izydora Chrościńskiego, zwalnia od obowiązku szerszego jej omawiania na tym miejscu. Bardzo interesujący i przydatny materiał, dotąd mało wykonywany przez badaczy, stanowią „Ordinationes scholasticae”. Zawierają one rozporządzenia władz austriackich, które często nie były przeznaczone dla szerszych rzesz pracowników szkolnictwa, stąd dobrze odzwierciedlają cele austriackiej polityki szkolnej i oświatowej. Ze źródeł drukowanych, wykorzystanych w artykule, wymienić należy: Wotke Karl, *Das oesterreichische Gymnasium im Zeitalter Maria Theresias*⁴. Zebrał tu autor dość obfity materiał źródłowy dotyczący reform szkolnictwa średniego w Austrii w XVIII w. Oceniając najogólniej podstawy źródłowe niniejszego artykułu, należy stwierdzić, że materiały aktualnie dostępne nie zawierają pełnych informacji na temat niektórych nauczycieli, wykazów osobowych gimnazjum, sprawozdań z egzaminów oraz danych co do budynku szkolnego.

Z opracowań traktujących o szkolnictwie średnim w Galicji na specjalną uwagę zasługują prace Jana Dobrzańskiego⁵, oparte na sumiennym przebadaniu całości materiału źródłowego. Cennym przyczynkiem do poznania szkolnictwa galicyjskiego w początkowym okresie działalności Komisji Edukacji Narodowej jest artykuł Franciszka Majchrowicza⁶. Poza wymienionymi pracami, zajmującymi się wyłącznie problematyką szkolną zaboru austriackiego, wykorzystałem także inne opracowania, które poświęcone są ematycy o charakterze ogólnym, a uwzględniają również w mniejszym lub większym stopniu zagadnienia szkolne.

Na mocy układu petersburskiego z 17 lutego i konwencji z 5 sierpnia 1772 r.⁷ znaczna część Rzeczypospolitej, w tym także Tarnów, dostała się pod panowanie Austrii. Dnia 11 września 1772 r. mieszkańcy miasta Tarnowa zostali uroczystie zawiadomieni, że stają się poddanyami cesarskiej

Dyrekcji I Gimnazjum w Tarnowie, cz. III, r. 1931/32, s. 4 i nast.

³ J. Leniek, Ks. I. Chrościńskiego, pierwszego prefekta gimnazjum tarnowskiego „Kronika z lat 1784—1794 z przydaniem aktów fundacyjnych kolonii akademickiej w Tarnowie z lat 1559 i 1578 jako też Raportu o jej stanie z r 1766” [w:] *Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce*, t. IX, Kraków 1897.

⁴ *Monumenta Germaniae Pedagogica*, t. XXX, Berlin 1905.

⁵ J. Dobrzański, *Szkolnictwo średnie w b. Galicji w latach 1772—1805* [w:] *Prace historyczne Akad. Koła Historyków Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie*, Lwów 1929.

Tenże, *Szkoły lubelskie na tle austriackiej polityki szkolnej w zachodniej Galicji 1795—1809*, Lublin 1949.

⁶ F. Majchrowicz, *Szkolnictwo polskie pod zaborem austriackim w czasie Komisji Edukacji Narodowej, Epoka wielkiej reformy*, Lwów — Warszawa 1923.

⁷ *Historia Polski*, PAN, Warszawa 1958, t. II, cz. I, s. 75—77.

Austrii, a 29 grudnia 1773 r. złożyli przysięgę na wierność nowej monarchii⁸. Nowa prowincja Austrii, nazwana przez władze zaborcze Królestwem Galicji i Lodomerii, została stopniowo zreorganizowana, najpierw pod względem polityczno-administracyjnym, stosownie do interesów feudalno-absolutystycznej monarchii Habsburgów. Również w zakresie szkolnictwa już w pierwszych latach rządów austriackich w Galicji wprowadzono zasadnicze zmiany⁹. Szkolnictwo średnie, znajdujące się dotąd prawie w całkowitej zależności od kościoła i zakonów, zostaje przejęte przez państwo i podporządkowane władzom administracyjnym. Maria Teresa, a także jej następcy stali na stanowisku, że sprawy szkolnictwa i wychowania należą do głównych zadań państwa¹⁰. Na terenach anektowanych przez Austrię w I rozbiórce było 21 szkół średnich, które różniły się wyposażeniem, programem, metodami nauczania i przygotowaniem zawodowym nauczycieli¹¹. Były to szkoły prowadzone głównie przez jezuitów, pijarów, teatynów i bazylianów. Najwyższy poziom programowy i organizacyjny reprezentowały — obok kolegiów pijarskich zreformowanych pod wpływem Konarskiego — kolonie akademickie, realizujące narodowy i obywatelski kierunek wychowania. Kolonie akademickie, pozostające pod opieką Uniwersytetu Krakowskiego w okresie wcielania Galicji do monarchii austriackiej, działały w Bieczu, Tarnowie, Nowym Sączu i Zamościu¹². Jan Dobrzański wyraża pogląd, że w r. 1772 wszystkie kolonie akademickie zostały zlikwidowane przez władze austriackie¹³. Pogląd ten w odniesieniu do kolonii tarnowskiej nie posiada jednak żadnego uzasadnienia w zachowanym do naszych czasów materiale źródłowym. Jakkolwiek wojska austriackie zajęły Tarnów już w r. 1772, to jednak przez dłuższy czas nie niszczone radykalnie niektórych dawnych instytucji polskich. Dotyczyło to zwłaszcza kolonii akademickiej, która funkcjonowała po dawnemu, mimo że Tarnów stracił bezpośredni kontakt z Uniwersytetem Krakowskim. Niemniej jednak Akademia posiadała w stosunku do kolonii tarnowskiej nadal dawne uprawnienia, zarówno w zakresie personalnym, naukowo-dydaktycznym jak i materialnym. Rząd austriacki niechętnym okiem patrzył na związki kolonii tarnowskiej z Krakowem. To też było prawdopodobnie powodem, że w r. 1780 kapituła tarnowska podjęła uchwałę o objęciu protektoratu i nadzoru nad kolonią akademicką¹⁴. W cztery lata później kolonię tarnowską zamieniono na państwowe gimnazjum¹⁵. Pozostawało to w związku z reformami władz józefińskich, które w myśl koncepcji centralistycznych chciały stopniowo zniwelować różnice narodowościowe i kulturalne różnych ludów, wchodzących w skład państwa rządzonego przez Habsburgów.

⁸ J. Leniek, Fr. Herzig, Fr. Leśniak, *Dzieje miasta Tarnowa*, Tarnów 1911, s. 165—166.

⁹ J. Dobrzański, *Szkolnictwo średnie w b. Galicji...*, jw., s. 415.

¹⁰ Fr. Majchrowicz, *Szkolnictwo polskie...*, jw., s. 124.

¹¹ Fr. Majchrowicz, *Szkolnictwo polskie...*, jw., s. 134; J. Dobrzański, *Szkolnictwo średnie...*, jw., s. 411 i nast.

¹² *Kronika szkolna*, s. 12; Wacław Tokarz, *Galicja w początkach ery józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1783*, s. 394.

¹³ J. Dobrzański, *Szkolnictwo średnie...*, jw., s. 415.

¹⁴ *Acta Capitularia Eccl. Colleg. Tarnov.*, t. II, s. 270—271.

¹⁵ *Kronika gimnazjum*, s. 8.

Jednym z głównych narzędzi reform józefińskich miało być oczywiście szkolnictwo, które należało zreorganizować w oparciu o nowe zasady organizacyjne i wychowawcze. Już zniesienie jezuitów w r. 1773 pociągnęło za sobą upaństwowienie kolegiów pojezuickich i wydanie szeregu zarządzeń zmierzających do ograniczenia ilości szkół średnich w Galicji¹⁶. Istniejące przez pewien czas gimnazja prywatne, kierowane przez zakony lub zgromadzenia religijne, ulegają likwidacji lub upaństwowieniu. I tak w r. 1783 zlikwidowano szkołę teatynów we Lwowie, w r. 1784 kolegia: bazylianów w Buczaczu i bernardynów w Zbarażu¹⁷. Rezultatem tych reformatorskich poczynań austriackich władz szkolnych było pozostawienie w r. 1784 tylko sześciu szkół średnich na terenie b. Galicji¹⁸. Ludwik Finkel w swej monografii uniwersytetu lwowskiego podaje, że gimnazja otrzymały wówczas następujące miasta: Lwów, Stanisławów, Zamość, Przemyśl, Rzeszów i Bochnia¹⁹. Identyczny pogląd wyraża Marian Tyrowicz²⁰. W świetle zachowanych w źródłach informacji twierdzenie obydwóch autorów, według których rząd austriacki zorganizował w r. 1784 gimnazjum w Bochni, musi ulec daleko idącej rewizji. W r. 1785 powstał wprawdzie projekt otwarcia na terenie Bochni szkoły średniej, ale jego realizacja nastąpiła dopiero w 1817 r.²¹ Wiadomo natomiast na podstawie całkiem konkretnych danych źródłowych, że w rzędzie miast, które otrzymały w r. 1784 gimnazja, znajdował się także Tarnów. Zasadnicze znaczenie posiada tutaj wiadomość podana przez I. Chrościńskiego w kronice szkolnej, z której dowiadujemy się, że otwarcie gimnazjum tarnowskiego nastąpiło 3 listopada 1784 r.²² Powstałe w związku z funkcjonowaniem gimnazjum księgi, a mianowicie katalog ocen uczniów, wykaz młodzieży studiującej i księga zawierająca najważniejsze rozporządzenia szkolne władz austriackich, stanowią również bezsporny dowód uruchomienia zakładu średniego w Tarnowie w 1784 r. Po zlikwidowaniu szkół zakonnych — jak podkreśla J. Dobrzański w swej gruntownej pracy — rząd austriacki zorganizował w ich miejsce w r. 1784 gimnazjum w Tarnowie²³. Tenże autor, wyliczając miasta, które z końcem 1784 r. posiadały gimnazja, nie podaje Rzeszowa, gdzie dopiero w r. 1788 miała powstać szkoła średnia, a wymienia natomiast Sambor²⁴. Nową austriacką siecią szkolną, jeśli idzie o szkoły średnie, w r. 1784 objęte zostały: Lwów, Stanisławów, Tarnów, Przemyśl, Zamość i Sambor²⁵.

¹⁶ J. Dobrzański, *Szkolnictwo średnie...*, jw., s. 414—416.

¹⁷ J. Dobrzański, *Szkolnictwo średnie...*, jw., s. 416.

¹⁸ Por. W. Tokarz, *Galicja...*, jw., s. 398; F. Majchrowicz, *Szkolnictwo polskie...*, jw., s. 123.

¹⁹ L. Finkel, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego do r. 1869*, Lwów 1894, s. 60 (w przypisie).

²⁰ *Galicja od pierwszego rozbioru do Wiosny Ludów 1772—1849, wybór tekstów źródłowych*, opracował i wstępem opatrzył M. Tyrowicz, Kraków—Wrocław 1956, s. XXXIII.

²¹ T. Biłous, *Krótki rys założenia i rozwoju c.k. gimnazjum w Bochni*, Bochnia 1887, s. 3—4.

²² *Kronika gimnazjum*, s. 9.

²³ J. Dobrzański, *Szkolnictwo średnie...*, jw., s. 416.

²⁴ J. Dobrzański, *Szkolnictwo średnie...*, jw., s. 417.

²⁵ Por. J. Dobrzański, *Szkolnictwo średnie...*, jw., s. 417; I. Chrościński w *Kro-*

Reorganizacja systemu nauczania i wychowania, w zakresie szkolnictwa średniego, w epoce terezańsko-józefińskiej zapoczątkowana została w r. 1747 wydaniem zarządzenia cesarskiego, które pozostawiało „w zasadzie dawny jezuicki system nauczania uwzględniając szerzej język grecki, geografii i matematykę”²⁶ i wprowadzało w szerokim zakresie naukę języka niemieckiego. Nowy plan nauczania, opracowany przez ks. Gaspariego w r. 1764, pokrywał się ze wspomnianym wyżej zarządzeniem, zarówno pod względem programu, jak i treści nauczania²⁷. Ważnym etapem w realizacji koncepcji świeckiego szkolnictwa i oświaty, propagowanej przez Marię Teresę, która głosiła, że „das Schulwesen ist und bleibt allerzeit ein Politicum”, było rozporządzenie cesarskie z dnia 25 czerwca 1752 r.: „Studienordnung der Kaiserin Maria Theresia”²⁸. W myśl tego rozporządzenia cesarzowej Marii Teresy nadzór nad szkolnictwem i wychowaniem miały przejąć austriackie czynniki polityczno-administracyjne. Ograniczało ono także jezuicki system edukacyjny i dydaktyczny. W tym duchu zmierzał również plan szkolny przedłożony do zatwierdzenia Marii Teresie, autorstwa hr. Pergena, określający zasady wychowawcze i organizacyjne szkolnictwa ludowego, który nie został jednak zatwierdzony²⁹. Zakończeniem reform szkolnictwa średniego w Austrii był plan nauczania opracowany przez znanego pedagoga Gracjana Marxa, pijara (który oparł go o plan szkolny pijarów³⁰), zatwierdzony dekretem cesarskim z dnia 14 października 1775 r.³¹ Plan Gracjana Marxa realizowany był w galicyjskich szkołach średnich do r. 1810, tj. do czasu wprowadzenia nowego planu szkolnego, opracowanego przez pijara Langa, prefekta gimnazjum wiedeńskiego, w 1802 r.³²

Gimnazjum tarnowskie otrzymało taką samą organizację, jaką posiadały wszystkie gimnazja austriackie, które od reformy Gracjana Marxa z r. 1775 dzieliły się na pięć klas, a mianowicie trzy klasy gramatykalne i dwie humaniorów³³. Nazwy klas były tradycyjne, przejęte ze szkolnictwa jezuickiego³⁴. I tak: klasa I — Infima, klasa II — Gramatyka, klasa III — Syntaksa, klasa IV — Retoryka, klasa V — Poetyka. Każda klasa posiadała swojego nauczyciela, który uczył wszystkich przedmiotów i pełnił obowiązki opiekuna klasy, z tym że w klasach gramatykalnych nauczyciel przechodził

nice na s. 7 i 133 podaje, że „Samboribae novum Gymnasium apertum 1-ma 7bris 1792 a. per Leopold”.

²⁶ J. Dobrzański, *Szkolnictwo średnie...*, jw., s. 410.

²⁷ Tamże.

²⁸ *Monumenta Germaniae Pedagogica*, t. XXX, s. 7 i nast.; por. J. Dobrzański, *Szkolnictwo średnie...*, jw., s. 410.

²⁹ T. Fiutowski, *Szkolnictwo ludowe w Galicji w dobie porzobiorowej*, Lwów 1913, s. 8 i nast.

³⁰ Por. *Plan szkół pijarskich z r. 1763* [w:] *Monumenta Germ. Ped.*, t. XXX, s. 72—86.

³¹ Por. *Monumenta Germ. Ped.*, t. XXX, s. 155; bliższe szczegóły z życia i działalności Gracjana Marxa można znaleźć m. in. w cytowanym wyżej wydawnictwie źródłowym, t. XXX, s. LVIII i nast.

³² Por. J. Dobrzański, *Szkoły lubelskie...*, jw., s. 79.

³³ Por. *Monumenta Germ. Ped.*, t. XXX, s. 241; por. również *Kronika gimnazjum*, s. 11 i nast.

³⁴ St. Kót, *Historia wychowania*, t. II, Lwów 1934, s. 231.

ze swymi uczniami od infimy do syntaksy, by znowu wrócić do infimy. Był to system nauczycieli klasowych, w odróżnieniu od dziś stosowanego systemu fachowego, który przyjęty został w XIX w. System nauczycieli fachowych wprowadził w szkolnictwie austriackim, wprawdzie na krótki okres czasu, bo tylko do 1818 r., plan Langa. W humaniorach, retoryce i poetyce, stale uczył ten sam nauczyciel. Nauczyciele w gimnazjum austriackim dzielili się na gramatykalnych i humaniorów³⁵.

Program nauczania opracowany przez Gracjana Marxa obejmował następujące przedmioty: religię, elementy łaciny, gramatykę łacińską, grekę, geografę, historię, matematykę, przyrodę, poetykę, retorykę, starożytności rzymskie³⁶ i język niemiecki, nie uwzględniony przez autora jako odrębny przedmiot nauczania. Materiał nauczania został dokładnie rozłożony na każde półrocze i na poszczególne klasy. Rozkład przedmiotów nauczania przedstawiał się następująco³⁷: I. Infima: 1) gramatyka łacińska, 2) Jana Amosa Komeńskiego *Orbis sensualium pictus* w całości, 3) geografia, 4) historia powszechna, 5) historia naturalna, 6) arytmetyka, 7) gramatyka grecka, 8) katechizm. II. Gramatyka: 1) gramatyka łacińska, 2) wyjątki P. Chompré, część I, 3) historia powszechna, 4) starożytności rzymskie, 5) geografia, 6) historia naturalna, 7) arytmetyka, 8) gramatyka grecka, 9) katechizm. III. Syntaksa: 1) gramatyka łacińska, 2) wyjątki P. Chompré, część II, 3) historia powszechna, 4) starożytności rzymskie, 5) geografia, 6) historia naturalna, 7) arytmetyka, 8) gramatyka grecka, 9) katechizm. IV. Retoryka: 1) zasady wymowy, część I, 2) wyjątki P. Chompré, część III i IV, 3) historia powszechna, 4) starożytności rzymskie, 5) geografia, 6) historia naturalna, 7) arytmetyka, 8) gramatyka grecka, 9) katechizm. V. Poetyka: 1) zasady wymowy, część II, 2) wyjątki P. Chompré, część V i VI, 3) wstęp do historii powszechnej oraz dwie tablice chronologiczne, 4) początki chronologii i heraldyki, 5) geometria i algebra, 6) geografia, 7) gramatyka grecka, 8) katechizm.

Językiem wykładowym w klasach gramatykalnych, zgodnie z zarządzeniami władz austriackich, miał być język niemiecki, natomiast w humaniorach — język łaciński. W gimnazjum tarnowskim zasada ta nie była realizowana w praktyce, a to z powodu nieznajomości wówczas języka niemieckiego przez uczniów i niektórych profesorów³⁸. Uczniowie z klas gramatykalnych w gimnazjum tarnowskim uczęszczali do szkoły normalnej na lekcje języka niemieckiego, które odbywały się po lekcjach — jedna godzina dziennie³⁹. Stopniowo jednak, jak wstępowała do gimnazjum młodzież kończąca szkołę normalną, a uczniowie klas gramatykalnych przechodzili do humaniorów, zaczęto w coraz szerszym zakresie używać na lekcjach języka niemieckiego. Nadworny dekret cesarski z dnia 21 września 1786 r. postanawia, że żaden chłopiec, który nie zna języka niemieckiego i nie posiada świadectwa ukończenia szkoły głównej, czyli normalnej, nie może być przyjęty do

³⁵ Por. *Monumenta Germ. Ped.*, t. XXX, s. 241.

³⁶ *Monumenta Germ. Ped.*, t. XXX, s. 240.

³⁷ *Kronika gimnazjum*, jw., s. 14—19.

³⁸ *Kronika gimnazjum*, s. 26, 30 i nast. „Materiae porro Examinum partim latino, partim polono idiomate iuventuti explicatae; germanicam siquidem linguam Gymnasium adeuntes studiosi nondum dedicerant”.

³⁹ Tamże.

gimnazjum⁴⁰. W r. 1786 wyszedł nakaz, aby „mit Anfang des nächsten Schuljahres soll die deutsche Sprache zu den öffentlichen Vorlesungen gebraucht u. eingeführt werden”⁴¹.

Reforma szkolna z r. 1775 za podstawę i główny cel kształcenia przyjęła języki klasyczne, łacinę i grekę, religię, poetykę, retorykę oraz język niemiecki. Wychowanek gimnazjum austriackiego miał być dobrym chrześcijaninem i umieć biegle posługiwać się językiem łacińskim⁴². Przy tym jednostronnym wykształceniu formalno-językowym zaniedbane zostały pozostałe przedmioty, a przede wszystkim matematyka i przyroda. Uprzywilejowanie studiów językowych uwidoczniło się w siatce godzin oraz w dostosowaniu do tego celu całego systemu nauczania. Liczba godzin przeznaczonych na język łaciński wynosiła 9 tygodniowo, podczas gdy lekcje przyrody i matematyki ograniczono do 2 godzin⁴³. W klasach niższych szczególną uwagę zwrócono na naukę gramatyki łacińskiej. W zakresie gramatyki uczniowie mieli opanować niezbędne wiadomości z morfologii i składni łacińskiej, z uwzględnieniem poprawnej wymowy posiadanego słownictwa⁴⁴. Przepisy dla nauczycieli zakładały, że żaden uczeń nie może być dopuszczony do humaniorów, o ile nie mówi biegle po łacinie⁴⁵. Nauka retoryki i poetyki miała zaznajomić ucznia z prawidłową konstrukcją mów i wypracowań łacińskich oraz zasadami poetyki. Podręcznikami używanymi do nauki gramatyki, retoryki i poetyki były: *Orbis sensualium pictus* Komeńskiego, *Liber scholasticus* oraz chrestomatia Chomprégo, będąca sześciotomowym zbiorem wyjątków z poetów i prozaików antycznych⁴⁶.

W gimnazjum tarnowskim nie zaniedbano także nauki języka greckiego; w klasach gramatykalnych — jak pisze prefekt gimnazjum w *Kronice* pod rokiem 1785 — profesorowie uczyli uczniów w prowadzonych przez siebie klasach także elementów języka greckiego⁴⁷. W latach 1786—1787 uczył tego przedmiotu Stanisław Kolbuszowski, który studiował grekę we Lwowie. Przedmiot ten w naszym gimnazjum był wykładany nie tylko w klasach gramatykalnych, ale także w retoryce i poetyce⁴⁸. Świadczyłoby to, że plan nauczania w gimnazjum tarnowskim był w tym względzie zmieniony⁴⁹.

Nauka religii zapewniała młodzieży podstawową znajomość zasad wiary. Zalecano korzystanie z katechizmu małego w klasach I i II oraz większego w pozostałych trzech klasach.

⁴⁰ Szkoła normalna stanowiła stopień przejściowy między szkołą trywialną a gimnazjum. *Ordinationes scholasticae*, t. I (1784—1803), s. 177—178; *Kronika gimnazjum*, s. 37; *Monumenta Germ. Ped.*, t. XXX, s. 399.

⁴¹ *Monumenta Germ. Ped.*, t. XXX, s. 397; por. również *Kronika gimnazjum*, s. 40.

⁴² Por. *Monumenta Germ. Ped.*, t. XXX, s. 245.

⁴³ Por. J. Dobrzański, *Szkoły lubelskie...*, jw., s. 88.

⁴⁴ *Ordinationes scholasticae*, t. I, s. 63 i nast.

⁴⁵ *Monumenta Germ. Ped.*, t. XXX, s. 246 i 399.

⁴⁶ *Kronika gimnazjum*, s. 21 i nast.; *Ordinationes scholasticae*, t. I, s. 90—91; *Monumenta Germ. Ped.*, t. XXX, s. 358.

⁴⁷ *Kronika gimnazjum*, s. 26.

⁴⁸ *Ordinationes scholasticae*, t. I, s. 192. Zarządzenie z dnia 4. XII. 1787 r. „Ordinatum est, ut singuli Professores Humaniorum classium linguam graecam doceant”.

⁴⁹ Por. J. Dobrzański, *Szkoły lubelskie...*, jw., s. 88.

Przedmiotem, który miał także ułatwić uczniom pełne opanowanie języka łacińskiego, były „*Antiquitates Romanae*”. W klasie drugiej lekcje tego przedmiotu poświęcone były życiu prywatnemu Rzymian, w trzeciej — kultowi bogów, zabawom publicznym i wojsku rzymskiemu, w czwartej — podziałowi narodu rzymskiego, zgromadzeniom i sądom u Rzymian.⁵⁰

Geografia była nauczana we wszystkich klasach. W klasie I i II omawiał nauczyciel najpierw Europę w ogólnym zarysie, potem szczegółowo Niemcy i kraje niemieckie monarchii austriackiej, w klasie III — północne, zachodnie i południowe kraje Europy, w klasie IV — wschodnią Europę i pozostałe kraje austriackie, w klasie V — Azję, Afrykę i Amerykę⁵¹. W klasach I—IV uczono również geografii starożytnej, która miała umożliwić poznanie dziejów świata antycznego⁵².

Nauce historii w gimnazjach austriackich, które uważano za niezmiernie ważne narzędzia wynarodowienia i germanizacji społeczeństwa, stawiano jako główny cel kształtowanie serca oraz moralnych i obywatelskich cnót⁵³. Historia, podawana młodzieży w połączeniu z geografią, obejmowała historię biblijną, dzieje starożytne i średniowieczne do czasów współczesnych, ze szczególnym uwzględnieniem historii monarchii Habsburgów. Program nauczania historii przewidywał: w klasie I — historia od stworzenia świata do Romulusa, w klasie II — od Romulusa do Narodzenia Chrystusa, w klasie III — od narodzenia Chrystusa do wypraw krzyżowych, w klasie IV — od zakończenia wypraw krzyżowych do czasów współczesnych, w klasie V — wstęp do historii powszechnej, historia kraju ojczystego i Habsburgów oraz dwie tablice chronologiczne⁵⁴. W programie ostatniej klasy — jeśli chodzi o historię — uwzględniono także prawa chronologii i heraldykę.

Historia naturalna była przedmiotem nauczania w klasach I—IV. Rozumiano przez nią naukę przyrody, obejmującą oprócz wiadomości z zakresu świata zwierzęcego i roślinnego, także elementarne wiadomości z fizyki i mineralogii. Przedmiot ten był nauczany w następującym porządku: w klasie I — fizyka, w klasie II — zoologia, w klasie III — botanika, w klasie IV — mineralogia⁵⁵.

Uwzględniona również w programie gimnazjum tarnowskiego matematyka była wyraźnie upośledzona. W klasach gramatykalnych zapoznawał się uczeń z podstawowymi działaniami matematycznymi w oparciu o podręcznik arytmetyki dla szkół normalnych. W humaniorach, a więc w klasie czwartej i piątej, dochodziły podstawowe wiadomości z arytmetyki, algebry i geometrii, z tym że w retoryce należało wszystko powtórzyć w języku łacińskim⁵⁶.

⁵⁰ *Kronika gimnazjum*, s. 11 i nast.; *Ordinationes scholasticae*, t. I, s. 96—97; *Monumenta Germ. Ped.*, t. XXX, s. 213.

⁵¹ *Monumenta Germ. Ped.*, t. XXX, s. 243—248 i 340; por. także J. Dobrzański, *Szkoły lubelskie...*, jw., s. 93.

⁵² *Monumenta Germ. Ped.*, t. XXX, s. 240—247.

⁵³ *Monumenta Germ. Ped.*, t. XXX, s. 339.

⁵⁴ *Kronika gimnazjum*, s. 11—13; *Ordinationes scholasticae*, t. I, s. 100—103.

⁵⁵ *Ordinationes scholasticae*, t. I, s. 98—99; *Kronika gimnazjum*, s. 11—13; *Monumenta Germ. Ped.*, t. XXX, s. 214; por. także J. Dobrzański, *Szkoły lubelskie...*, jw., s. 94.

⁵⁶ *Monumenta Germ. Ped.*, t. XXX, s. 340; *Ordinationes scholasticae*, t. I, s. 94—95; *Kronika gimnazjum*, s. 11 i nast.

Pominięte zostało całkowicie w programie szkolnym wychowanie fizyczne młodzieży.

Metody nauczania uwarunkowane zostały w pierwszym rzędzie celami dydaktycznymi postawionymi przed szkołami średnimi w Galicji. Opanowanie języka łacińskiego i niemieckiego oraz znajomość odpowiednio dobranych autorów klasycznych stanowiły najważniejszy cel wykształcenia. Nauczyciel w austriackim systemie dydaktycznym nie był istotnym kierownikiem procesu poznawczego ucznia. Jego rola ograniczała się do przekazywania i objaśniania wiadomości zawartych w podręcznikach aprobowanych przez władze austriackie⁵⁷. W nauczaniu szkolnym dominowały metody podające, oparte o ustne przekazywanie wiadomości, i metody utrwalające, oparte o systematyczną kontrolę wiadomości, głównie w formie wypracowań piśmiennych i egzaminów dziennych, tygodniowych i półrocznych.

Rok szkolny, w chwili otwarcia naszego zakładu, rozpoczynał się, zgodnie z obowiązującymi przepisami, 3 listopada i trwał do końca sierpnia. W r. 1786 rozporządzenie cesarza Józefa II zmienia dotychczasowy stan rzeczy i postanawia, że „ferie jesienne przypadające dotąd w miesiącach wrześniu i październiku, zostają przeniesione w obecnie trwającym roku szkolnym na lipiec i sierpień. Aby jednak te dwa miesiące w przyszłym roku nie przypadły, dlatego w następnym roku szkolnym początek nauki został przewidziany na dzień pierwszego października, później zaś początek roku szkolnego wyznaczono 1 września”⁵⁸. Nauka w szkole — w myśl nowego rozporządzenia — trwała do 15 lipca. Rok szkolny dzielono na dwa semestry. Rozkład zajęć szkolnych przewidywał naukę dwa razy dziennie, rano i po południu dwie godziny. Nauczanie szkolne realizowane było w systemie klasowo-lekcyjnym. Lekcja szkolna trwała 30 minut. Wolnym dniem od nauki był czwartek, cały dzień, i wtorek po południu. Jeżeli w tygodniu przypadało święto, wówczas lekcje odbywały się we wtorek po południu. Duże wakacje trwały 6 tygodni, od 15 lipca do 1 września. Na pozostałe dni wolne od nauki składały się ferie świąteczne Bożego Narodzenia, od 24 do 27 grudnia, następnie ferie wielkanocne od Wielkiego Czwartku do wtorku po świętach włącznie⁵⁹.

Przez cały rok trzymano się ustalonego rozkładu lekcji, który wydany został dla gimnazjów w r. 1781 pod nazwą *Ordo et distributio docendorum et agendorum per singulas classes Scholarum Humaniorum* albo po niemiecku *Stundenplan*⁶⁰. Dla przykładu podaję szczegółowy plan lekcji w syntaksie, retoryce i poetyce.

Syntaksa w pierwszym semestrze.

Rano: 1) objaśnianie *Libri scholastici*, 2) część ze *Starożytności rzymskich*, 3) metoda objaśniania autorów klasycznych, 4) geografia.

⁵⁷ Por. J. Dobrzański, *Szkoły lubelskie...*, jw., s. 97.

⁵⁸ *Kronika gimnazjum*, s. 37; *Monumenta Germ. Ped.*, t. XXX, s. 398—399; *Ordinationes scholasticae*, t. I, s. 174.

⁵⁹ Por. *Kronika gimnazjum*, s. 42 i nast.; *Ordinationes scholasticae*, t. I, s. 186—187 i 206.

⁶⁰ *Ordinationes scholasticae*, t. I, s. 83—90; *Monumenta Germ. Ped.*, t. XXX, s. 344—345; *Kronika gimnazjum*, s. 14—19.

Po południu: 1) interpretacja autorów z Chomprégo, część II, 2) historia, 3) historia naturalna, 4) arytmetyki niemieckiej część II, 5) greka, 6) katechizm.

Syntaksa w drugim semestrze.

Rano: 1) sposób pisania listów, 2) elaboraty listów niemieckich i łacińskich, 3) geografia, 4) prozodia.

Po południu: 1) objaśnianie autorów z Chomprégo, część II i *Libri scholastici*, 2) historia, 3) historia naturalna, część II, 4) arytmetyka niemiecka, część II, 5) greka, 6) katechizm.

Retoryka w pierwszym semestrze.

Rano: 1) objaśnianie *Libri scholastici*, 2) część ze *Starożytności rzymskich*, 3) codzienne ćwiczenia łacińskie, 4) geografia.

Po południu: 1) ćwiczenia w czytaniu i wygłaszaniu mów na zmianę, 2) objaśnianie autorów z Chomprégo, część III i *Libri scholastici*, 3) historia, 4) historia naturalna, część, 5) arytmetyka łacińska, 6) katechizm, 7) greka w klasie retoryki i poetyki — przekazywana jest tylko wybranym uczniom.

Retoryka w drugim semestrze.

Rano: 1) wykład autorów z Chomprégo, część IV, 2) wypracowania mów, 3) geografia, 4) wygłaszanie publiczne w szkole prac łacińskich i niemieckich.

Po południu: 1) wykład autorów z Chomprégo, część IV, 2) historia, 3) arytmetyka łacińska, 4) wypracowania mów, 5) katechizm.

Poetyka w pierwszym semestrze.

Rano: 1) mitologia, 2) objaśnianie *Libri scholastici*, 3) opracowania mów w języku ojczystym i łacińskim na przemian, 4) podstawy geometrii praktycznej, 5) geografia.

Po południu: 1) powtórka prozodii, 2) uwagi o poezji niemieckiej, 3) wykład autorów z Chomprégo, część VI i *Libri scholastici*, 4) historia ojczysta, 5) katechizm.

Poetyka w drugim semestrze.

Rano: 1) objaśnianie *Libri scholastici*, 2) wykład autorów z Chomprégo, część V, 3) wypracowania na przemian łacińskie i niemieckie, 4) podstawy algebry, 5) geografia.

Po południu: 1) wykład autorów z Chomprégo, część V i VI, 2) historia Habsburgów, 3) wypracowania tylko po niemiecku, 4) podstawowe zasady chronologii i heraldyki, 5) encyklopedia, 6) katechizm.

Egzaminy semestralne, które były ważną formą kontroli postępów uczniów, organizowane były na półroczu i na końcu roku szkolnego. Sposób przeprowadzania tych egzaminów określały w szczególności przepisy⁶¹. W gim-

⁶¹ *Ordinationes scholasticae*, t. I, s. 2 i nast.; por. także J. Dobrzański, *Szkoły lubelskie...*, jw., s. 101 i dalsze.

nazjum tarnowskim były pewne odchylenia od ustalonego porządku, spowodowane omówionymi wyżej zmianami w zakresie rozpoczynania nauki w szkole, i dotyczyły terminu ich odbywania. W latach 1785 i 1786 egzaminy półroczne odbywały się w marcu, a egzaminy letnie zamykające rok szkolny — w sierpniu. W następnym roku szkolnym egzaminy semestralne zostały przeprowadzone pod koniec lutego i w połowie lipca. Począwszy od r. 1788 egzaminy półroczne odbywały się pod koniec stycznia; w r. szk. 1790 egzamin odbył się w dniach 25, 26 i 27 stycznia, w r. 1791 egzamin półroczny trwał cztery dni, od 25 do 28 stycznia włącznie, a w r. 1793 rozpoczął się 24 i trwał do 29 stycznia włącznie. Egzaminy roczne w gimnazjum tarnowskim odbywały się przeważnie w dniach 9, 11 i 12 lipca. Uroczyste zakończenie roku szkolnego, po przeprowadzonych zmianach, odbywało się 15 lipca w obecności nauczycieli, prefekta, dyrektora, kanoników kolegiaty tarnowskiej, radców forum nobilium i rodziców. Na zakończenie roku szkolnego składały się popisy uczniów, odczytanie przez prefekta postępu uczniów w nauce i zachowaniu oraz rozdanie najlepszym uczniom nagród⁶². Nagradzano uczniów książkami szkolnymi, często kupowanymi przez prefekta Chrościńskiego za własne pieniądze, oraz medalami. Medale były trojakiego rodzaju: większy i mniejszy dobrze pozłoczone, a trzeci posrebrzany. W czasie uroczystości zakończenia roku szkolnego występowała również orkiestra. Do egzaminów publicznych dopuszczeni byli uczniowie, którzy osiągnęli najlepsze wyniki w nauce i zachowaniu. Pozostali uczniowie składali egzamin prywatny. W czasie uroczystości zakończenia roku szkolnego każdy uczeń otrzymywał drukowany spis uczniów poszczególnych klas, który był także przesyłany do Gubernium.

Istotny problem w pracy szkoły stanowił proces wychowania młodzieży, którego celem było dostarczenie państwu austriackiemu lojalnych i świadomych swych zadań poddanych. Szczególną niewątpliwie rolę w kształtowaniu serc i umysłów młodzieży miało nauczanie szkolne. W tym największym i najskuteczniejszym środku, za pomocą którego szkoła mogła osiągnąć swój cel, cała uwaga koncentrowała się na języku niemieckim i historii wraz z geografią. Na lekcjach historii uczniowie zapoznawali się z całokształtem dziejów dynastii Habsburgów, która wzięła w „opiekę” prawnie należące się jej ziemie polskie. Język niemiecki, tak troskliwie pielęgnowany w szkole austriackiej, miał umożliwić młodzieży poznanie kultury niemieckiej. Ważne miejsce w procesie urabiania młodzieży w duchu państwowości austriackiej zajmowały uroczystości państwowe i rocznice historyczne. Uroczystości obchodzono w gimnazjum tarnowskim zwycięstwa Koburga i Loudona nad Turkami z r. 1789, koronację Leopolda II, Franciszka II, imieniny i urodziny cesarzy austriackich. „Dzień 13 marca — pisze Chrościński w *Kronice* pod r. 1788 — który jest dniem urodzin naszego cesarza, także przez naszą mło-

⁶² Medale wręczano najlepszym uczniom z końcem roku szkolnego. „Praemia haec triplicis generis numismata. Primi et secundi generis bene inaurata, tertii deinde argento desuper obducta. Omnia porro imaginem Augustissimae Imperatricis Mariae Theresiae scientiarum bonarumque artium matris prae se ferunt ex parte altera, ex altera vero parte effigiem Minervae, capite galea tecto sedentis, praemiaque dividendis iuventuti cum ea inscriptione: Minervae pacificae providentia Humanitatis studiis instauratis 1774”. (*Kronika gimnazjum*, s. 39). Por. *Ordinationes scholasticae*, t. I, s. 250. Stopnie były następujące: prima cum eminentia

dzień był uroczyście obchodzony. Uczniowie retoryki układali pod kierunkiem profesora Franciszka Ksawerego Hofmanna wypracowania z pochwałą najjaśniejszego cesarza i zwyczajem akademików deklamowali mowy w szkole, w obecności czcigodnych kanoników katedry tarnowskiej i innych najszlachetniejszych mężów forum nobilium. W poprzednim zaś roku, w dzień św. Józefa sam Franciszek Ksawery Hofmann odprawił w kościele katedralnym mszę świętą z kazaniem po niemiecku, w obecności licznych najdostojniejszych mężów, w którym podniósł wiele zasług naszego cesarza”.

Gimnazjum tarnowskie stosowało szeroko obmyślany i wypróbowany system środków moralnych, przede wszystkim praktyki religijne. Wychowaniu religijnemu, oprócz nauki religii, służyły różne nabożeństwa, udział we mszy, egzorty, spowiedź i komunія oraz rekolekcje. Do środków wychowawczych należy zaliczyć również publiczne egzaminy. Jeśli się weźmie pod uwagę, że rozdanie nagród odbywało się publicznie w połączeniu z wygłaszaniem wypracowań w języku niemieckim i łacińskim, to nie ulega wątpliwości, że był to nader skuteczny środek wychowawczy. Przepisy szkolne dawały prefektowi i gronu nauczającemu szeroki wachlarz środków oddziaływania na młodzież w celu kształtowania dyscypliny i uzyskiwania dobrych wyników w nauce. Przepisy o dyscyplinie szkolnej dzieliły przekroczenia uczniów na dwie zasadnicze grupy: przekroczenia przeciwko pilności w nauce oraz przeciwko obowiązkowi posłuszeństwa wobec przełożonych⁶³. Uczniowi, który zaniedbywał się w nauce, groziły kary: od upomnienia, poprzez zawiadomienie rodziców i powtarzanie klasy, aż do usunięcia z gimnazjum. Równie surowo karano złe zachowanie się uczniów. Powszechnie stosowane środki dyscyplinarne, to upomnienie, wpisanie do czarnej księgi, siedzenie w karnej ławce, areszt w szkolnym karcerze lub wykluczenie ze szkoły. Przepisy wprowadzały, jak już podkreślano, system wyróżnień dla pilnych uczniów w formie nagród, białych ksiąg i honorowych ławek⁶⁴.

Gimnazjum tarnowskie nie zdołało ściągnąć w swe mury liczniejszych szeregów młodzieży. Słaby napływ kandydatów do szkoły należy tłumaczyć nie tylko wysoką opłatą szkolną, która w naszym zakładzie początkowo wynosiła 12 florenów⁶⁵, ale także negatywnym stosunkiem społeczeństwa do programu nauczania, nauczycieli i metod wychowawczych⁶⁶. Młodzież gimnazjum tarnowskiego rekrutowała się zarówno ze środowiska szlacheckiego, jak i mieszczańskiego. Wnioskując na podstawie nazwisk, prawie wszyscy uczniowie byli narodowości polskiej. Na niewielką liczbę nazwisk o brzmieniu niemieckim składali się synowie elementu napływowego, przeważnie biurokracji austriackiej. Kandydat ubiegający się o miejsce w szkole winien być zdolny, pilny, dobrze się zachowywać, znać język niemiecki i mieć ukończone przynajmniej trzy klasy szkoły normalnej oraz dziesięć lat życia. Przepisy zezwalały na przyjęcie do gimnazjum również tych, którzy nie mogli się wykazać świadectwem ukończenia trzeciej klasy, a złożyli egzamin z tego zakresu⁶⁷. Ukończenie gimnazjum otwierało młodzieży drogę do studiów uni-

⁶³ Por. J. Dobrzański, *Szkoły lubelskie...*, jw., s. 107 i nast.; M. Opałek, *Gawędy o dawnej szkole*, Lwów 1935, s. 12 i nast.

⁶⁴ *Ordinationes scholasticae*, t. I, s. 146.

⁶⁵ *Kronika gimnazjum*, s. 9, 146 i nast.

⁶⁶ *Kronika gimnazjum*, s. 8 i nast.

⁶⁷ „Pueros ad Gymnasia aspirantes praenosse debere: a) Catechismum primum

wersyteckich, do zawodu nauczycielskiego w szkołach trywialnych i normalnych. Inne możliwe zawody absolwenta szkoły, to posada urzędnika w obwodzie, w forum nobilium, poborcy podatkowego lub służba wojskowa⁶⁸.

Stan liczbowy uczniów w latach 1784—1794 przedstawiał się następująco:
rok 1784 — 50 uczniów

„ 1785 — 85	„	rok 1790 — 138 uczniów
„ 1786 — 90	„	„ 1791 — 146
„ 1787 — 92	„	„ 1792 — 164
„ 1788 — 115	„	„ 1793 — 178
„ 1789 — 116	„	„ 1794 — 187

Nadzór nad szkolnictwem spełniał czynnik administracyjno-polityczny, tj. Gubernium, poprzez ustanowionych dla każdego gimnazjum dyrektorów, którymi byli starostowie obwodu. W rękach dyrektora skupiała się pełnia władzy; był on przełożonym prefekta, profesorów i młodzieży. Urząd dyrektora w gimnazjum tarnowskim pełnił w pierwszym roku istnienia szkoły Phillipitsch, po nim starosta Trautmannsdorf, a od kwietnia 1790 r. starosta powiatowy Fürstenbusch⁶⁹. Dyrektorzy tutejsi spełniali swe obowiązki osobiście lub w czasie swej nieobecności za pośrednictwem pierwszego komisarza cyrkułu, pełniącego równocześnie funkcję wicedyrektora, którym był w Tarnowie Jan Baptysta Fähnrich. Jak tego dowodzi kronika, Fähnrich był tym urzędnikiem, który kontrolował życie szkoły dość często, był zawsze obecny na egzaminach, przeglądał księgi szkolne, a przede wszystkim kronikę, której treść akceptował co roku własnym podpisem.

Starosta był dyrektorem nominalnym, pełniącym swoje obowiązki z urzędu, natomiast bezpośrednim pedagogicznym zwierzchnikiem gimnazjum był prefekt. Pierwszym prefektem naszej szkoły był Izydor Chrościński, który objął urządowanie w gimnazjum w 1785 r.⁷⁰ Izydor Chrościński, obejmując stanowisko prefekta, miał już duże doświadczenie w dziedzinie nauczania i wychowania, wyniesione z szeregu szkół, w których był nauczycielem. Urodził się 29 września 1739 r. w Podolińcu, w komitacie spiskim, na Węgrzech. Naukę, rozpoczętą w podolinieckim kolegium pijarów w r. 1748, kontynuował w Sopronie, a następnie studiował w Uniwersytecie Koszyckim od r. 1757. W r. 1762 wstąpił do Zgromadzenia O.O. Pijarów w Podolińcu, a 19 marca 1774 r. wyświęcony został na księdza. Już jako kleryk wykładał w kolegium podolinieckim elementy gramatyki w latach 1762—63, następnie

et secundum, historiam Religionis et morum doctrinam parte I libri in schola Normali ad legendum destinati contentam, b) Germanicos latinosque typos et scripturas rite expediteque legere; c) In utroque idioma munde promteque, dictata praesertim, scribere; d) Grammaticam germanicam scholae Normalis; e) Schediasma de Modestia; f) Latinas Declinationes, Comparationes, Coniugationes et syntaxim primam minimam; g) Arithmeticae species simplices, et compositas cum Regula aurea, seu trium” (*Monumenta Germ. Ped.*, t. XXX, s. 171).

⁶⁸ *Kronika gimnazjum*, s. 107 i nast.

⁶⁹ Por. *Kronika gimnazjum*, s. 22—23, 34, 102.

⁷⁰ O studiach i działalności pedagogicznej I. Chrościńskiego dowiadujemy się z nekrologu, napisanego przez następnego prefekta gimnazjum, Schmidta (*Kronika gimnazjum*, s. 186).

w l. 1765—66 uczył w Nowym Sączu retoryki, logiki i metafizyki, w r. 1767 w Międzyrzeczu, w l. 1768—69 w Górze. Po ukończeniu teologii w Chełmie w r. 1770, został profesorem syntaksy w Szczuczynie w l. 1771—1773, w następnym roku uczył w Chełmie, w r. 1775 — poetyki w Rzeszowie, w r. 1776 w Łukowie — retoryki i prawa, to samo wykładał w Międzyrzeczu w l. 1777—1779, w Warce uczył retoryki w r. 1780, w Rzeszowie w r. 1781. Prefektem w Złoczowie był w latach 1782—1784. Chrościńskiego cechowało umiłowanie zawodu nauczycielskiego i młodzieży; obowiązki swe spełniał niezwykle uczciwie, troszczył się o młodzież i nauczycieli, baczył, aby wszystkie zalecenia władz austriackich były realizowane w całej rozciągłości. Autor artykułu o Chrościńskim wyraża ogólny pogląd, że „odznaczał się on wielką lojalnością wobec władzy austriackiej” i był uważany „za zaustriaczonego i oddanego Habsburgom”⁷¹. Twierdzenie to z pewnością jest prawdziwe, niemniej jednak troskę Chrościńskiego o właściwy kierunek wychowawczy oraz jego lojalność, która uwidoczniła się przede wszystkim w prowadzonej przez niego kronice, tłumaczyć należy z jednej strony pracowitością, uczciwością i wytrwałością w pracy szkolnej, z drugiej zaś, jak słusznie podnosi Leniek⁷², kronika jako dokument urzędowy, systematycznie przeglądany przez władze cyrklu, musiała być redagowana w odpowiednim duchu. Do rozległych obowiązków prefekta należało między innymi czuwanie nad realizacją programu nauczania, kontrola postępu uczniów w nauczaniu i zachowaniu przez systematyczne hospitowanie lekcji i udział w egzaminach, przesyłanie do Gubernium wykazu stanu osobowego nauczycieli, tajnych opinii o uczących, sprawozdań z egzaminów półrocznych, list stypendystów, a także prowadzenie ksiąg szkolnych. Prefekt Chrościński prowadził następujące księgi:

- 1) *Gymnasii Matricula*, do której wpisywał nazwisko, imię, wiek i miejsce urodzenia ucznia,
- 2) *Liber Calculorum* — notował w niej odpowiedzi i oceny uczniów,
- 3) *Ordinationes Scholasticae* — wciągnano do niej wszystkie rozporządzenia nadrzędnych władz szkolnych,
- 4) *Historia Gymnasii*, którą prowadził chronologicznie, wpisując do niej wszystko to, co działo się w szkole, jak i ważniejsze wydarzenia w państwie i w świecie.

Wszystkie te księgi przedkładał prefekt co roku dyrektorowi do przeglądu i podpisania. Przepisy szkolne nie nakładały na prefekta obowiązku prowadzenia lekcji. Częste jednak zmiany nauczycieli w naszym zakładzie powodowały, że Chrościński niejednokrotnie uczył młodzież, za co otrzymywał od władz specjalne wynagrodzenie.

Wiele uwagi poświęcił Chrościński zapewnieniu szkole odpowiednich pomocy naukowych. Bogate zbiory minerałów, przekazane szkole przez Marcina Ruźbackiego, kanonika i proboszcza z Brzostka, zostały przez prefekta znacznie uzupełnione. Zaopatrzył także szkołę w mapy geograficzne, globusy, przyrządy do fizyki i matematyki. „Praeterea idem Praefectus — czytamy w *Kronice* — propriis quoque impensis quatuordecem florenorum rhemensium pretio soluto novam machinam electricam fieri curavit, qua intellecta iuventus res in Historia Naturali passim occurrentes mente comprehenderet efficacius”.

⁷¹ Art. K. Lewickiego w *Polskim Słowniku Biograficznym*, t. III, s. 452—453.

⁷² J. Leniek, jw., s. 6.

Nie zapomniał również Chrościński o tak ważnym warsztacie pracy nauczyciela, jakim była biblioteka szkolna⁷³. Powstała ona głównie z przejętych zbiorów kolonii akademickiej, z książek przesłanych z Gubernium oraz darów. Chrościński powiększał systematycznie bibliotekę przez sprowadzanie zaleconych podręczników szkolnych z Wiednia od księgarza Trattnera oraz kupowanie wielu książek za własne pieniądze i przekazywanie ich bibliotece szkolnej⁷⁴. „Tak wielką bowiem miłością pałał do gimnazjum — pisze Schmid — że nawet tuż przed śmiercią troszczył się o nie i wszystkie swoje książki zapisał w testamencie na własność jego biblioteczki”.

Oprócz pracy pedagogicznej zajmował się także opracowywaniem podręczników szkolnych. Jest on autorem *Declamationes scholae Rhetoricae et Poëticae anno 1780 in. a 1781, Catechismum magnum e germanico sermone in latinum translatum*, Tarnoviae 1790 i *Krótkie zebranie trzech praw początkowych, to jest natury, politycznego i narodów*, Lwów 1780.

Realizacja zadań wychowawczych i dydaktycznych, postawionych przed szkolnictwem średnim w Galicji, zależała od odpowiednio dobranych nauczycieli. Nauczyciel miał być zależny tylko od władzy państwowej i realizować cele polityczne i wychowawcze państwa. W r. 1784, za czasów Józefa II otwarto we Lwowie miesięczny kurs dla zaznajomienia kandydatów na nauczycieli, głównie duchownych, z nowymi metodami nauczania i wychowania, zakończony egzaminem. Tylko tak aprobowanych nauczycieli powoływano do gimnazjów, chyba że skądinąd uznano ich za godnych zaufania. O objęciu posady nauczycielskiej decydował wynik egzaminu konkursowego, do którego mogli przystąpić kandydaci posiadający ukończony dwuletni kurs filozoficzny⁷⁵. Jednak z powodu braku odpowiedniej liczby nauczycieli, zasada ta nie mogła być realizowana w praktyce; władze szkolne obniżały wymagania stawiane przyszłym nauczycielom szkół średnich. Przejęcie przez władze państwowe sprawy doboru personelu nauczającego nie oznaczało zatem równoczesnego zorganizowania przemyślanego systemu kształcenia przyszłych pedagogów.

Profesorowie gimnazjum tarnowskiego częściowo zostali mianowani, po zapoznaniu się z nowymi metodami nauczania we Lwowie, częściowo przeniesieni z innych zakładów średnich w Galicji. Z tarnowskiej kolonii akademickiej pozostał tylko jeden profesor, Mikołaj Grabowski, który poprzednio przez 7 lat uczył retoryki⁷⁶.

Skład grona nauczającego w roku otwarcia gimnazjum i jego uposażenie przedstawiały się następująco:

Izydor Chrościński, prefekt, ksiądz, pijar — 450 flor. rocznie;

Józef Stefanowicz, ksiądz, eks-jezuita, profesor poetyki — 400 flor. rocznie;

Mikołaj Grabowski, profesor retoryki — 400 flor. rocznie;

Aleksy Galambos, ksiądz, eks-jezuita, profesor syntaksy — 350 flor. rocznie;

⁷³ Biblioteka szkolna, jej zawartość będzie przedmiotem osobnych rozważań autora niniejszego artykułu.

⁷⁴ *Kronika gimnazjum*, s. 127 i nast.

⁷⁵ Por. J. Dobrzański, *Szkolnictwo średnie...*, jw., s. 422.

⁷⁶ *Kronika gimnazjum*, s. 10—11.

Ignacy Borowski, poprzednio uczył poetyki w kolonii zamojskiej, profesor gramatyki — 350 flor. rocznie;

Józef Lignau, profesor infimy — 350 flor. rocznie.

W naszym zakładzie spotykamy się, w omawianym okresie, ze zjawiskiem ustawicznych zmian w gronie nauczycielskim, które w znacznym stopniu dezorganizowały pracę dydaktyczną szkoły. Najczęściej przyczyną zmian było urzędowe przenoszenie nauczycieli z jednej szkoły do drugiej, awans na wyższe stanowisko, rezygnacja lub usunięcie z zawodu nauczycielskiego. W r. szk. 1784/85 usunięty został z gimnazjum tarnowskiego i pozbawiony prawa wykonywania zawodu nauczycielskiego Aleksy Galambos, z pochodzenia Węgier. Uczył najpierw gramatyki na Węgrzech, potem w Krośnie, a po zapoznaniu się z nowymi metodami nauczania we Lwowie skierowany został do tutejszego zakładu. „On, nie wiem w jakim celu i profesorów i program nauczania, nic sam dobrego nie czyniąc, zaczął wszędzie ganić zbyt śmiało ze szkodą sławy innych, o nauczycielach i studiach mówił rzeczy złe i przekonywał, aby młodzież opuszczała to gimnazjum i gdzie indziej szukała nauki”⁷⁷. Gdy nie pomogły wielokrotne upomnienia, cała sprawa została skierowana do Gubernium, które po zapoznaniu się z wynikami prac specjalnej komisji zwolniło Galambosa z pracy w szkolnictwie⁷⁸. Po jego usunięciu nauczycielem syntaksy został — do końca roku — Józef Stefanowicz. W następnym roku szkolnym, w miejsce Galambosa, przysłany został do gimnazjum tarnowskiego Jacek Roźniatowski. Był to ksiądz, eks-jezuita, który 11 lat był nauczycielem poetyki w Przemyślu⁷⁹. Uczył w szkole 3 miesiące; 14 maja 1786 r. zrezygnował z pracy w szkole, poświęcając się pracy duszpasterskiej. W tym też roku przeniósł się do Przemyśla Ignacy Borowski, a dekretem Gubernium skierowany został do nauczania w naszym zakładzie Stanisław Kolbuszowski⁸⁰. Pochodził ze wsi Huta Różaniecka w Galicji, miał za sobą pracę w kolonii zamojskiej oraz ukończone studia teologiczne we Lwowie. W tym też roku szkolnym nastąpiła nowa zmiana profesora w gimnazjum tarnowskim. Józef Lignau, dotychczasowy profesor gramatyki, awansował na dyrektora szkoły normalnej w Tarnowie. Na jego miejsce przybył 9 maja 1786 r. Antoni Schuppler. Urodzony w r. 1761 w Rattendorf na Morawach, po ukończeniu seminarium w Ołomuńcu uczył przeszło rok w szkole ludowej w Stanisławowie⁸¹. Pismem z dnia 28 listopada 1786 r. skierowało Gubernium do tutejszego gimnazjum nowego profesora, Franciszka Hofmanna⁸². Pochodził ze Śląska Cieszyńskiego, ksiądz, eks-jezuita, poprzednio uczył w Znajmie i Cieszynie w klasach gramatykalnych.

Lata 1788 i 1789 przynoszą zasadnicze zmiany w składzie grona nauczającego pod względem narodowościowym. Nastąpiła bowiem wtedy wymiana pozostałych profesorów pochodzenia polskiego. I tak, Józef Stefanowicz, profesor poetyki, uzyskał dochodowe beneficjum kościelne w Kołaczycach; Mikołaja Grabowskiego, profesora retoryki, zwolniono z powodu nieznamomości języka niemieckiego, zaś Stanisław Kolbuszowski, profesor syntaksy, zmarł

⁷⁷ *Kronika gimnazjum*, s. 23 i nast.

⁷⁸ *Ordinationes scholasticae*, t. I, s. 238 i 244.

⁷⁹ *Kronika gimnazjum*, s. 30; *Ordinationes scholasticae*, t. I, s. 246—248.

⁸⁰ *Kronika gimnazjum*, s. 30.

⁸¹ *Kronika gimnazjum*, s. 32.

⁸² *Ordinationes scholasticae*, t. I, s. 251; *Kronika gimnazjum*, s. 40.

dnia 2 XII 1787 r.⁸³ Gubernium lwowskie skierowało w tych latach do gimnazjum tarnowskiego ludzi, którzy stanowili element napływowy z Czech, Moraw i Austrii. Do nauczania syntaksy przybył z Pragi Jan Mateisseck, do gramatyki Jan Gründlich, Czech z pochodzenia, a do nauczania infimy skierowano Franciszka Ksawerego Kornmanna, urodzonego w Monachium⁸⁴. Dnia 16 października 1788 r. Jan Gründlich, profesor gramatyki, mianowany został dyrektorem szkoły normalnej w Dukli. Od 1 grudnia 1788 r. obowiązki profesora infimy pełnił w naszym zakładzie Karol Zizius, który złożył z wynikiem pomyślnym egzamin konkursowy w Rzeszowie⁸⁵. W r. szk. 1789/90 przeniesiony został z gimnazjum Franciszek Hofmann, profesor retoryki, na stanowisko prefekta gimnazjum w Rzeszowie. Retorykę po odejściu Hofmanna objął nowy profesor, Jucundus Scheppel, ksiądz, z pochodzenia Czech. W grudniu 1790 r. zmarł w 30 roku życia Antoni Schuppler, profesor poetyki. Gubernium dopiero w czerwcu 1791 r. desygnowało Tomasza Klimaszewskiego na nauczyciela klas gramatykalnych. Urodził się w Pilźnie, po ukończeniu szkoły normalnej w Rzeszowie oraz gimnazjum kontynuował dalsze studia we Lwowie. Ukończył tu studium filozoficzne z wynikiem celującym oraz teologię, uzyskując prawo nauczania w humaniorach⁸⁶. Po śmierci Kornmanna, profesora gramatyki, w marcu 1792 r., i Jana Mateissecka, profesora poetyki, w październiku tegoż roku⁸⁷, Gubernium przysłało do Tarnowa nowych profesorów. Jan Wysocki miał prowadzić infimę, a Daniel Csabinay, Węgier z pochodzenia, retorykę⁸⁸. W pierwszych dniach września 1793 r. rezygnuje z nauczania infimy Tomasz Klimaszewski; wakujące po nim miejsce zajął tymczasowo, za zgodą Komisji Studiów i prefekta gimnazjum, Jan Cynglarowicz, profesor klas gramatykalnych w Zamościu. Od lutego 1794 r. rozpoczął pracę w tutejszym gimnazjum Leonard Würth. Urodził się w r. 1737 we Frankonii. Po ukończeniu gimnazjum i kursu filozoficznego w swej ojczyźnie służył przez 25 lat w wojsku, a następnie złożył w Rzeszowie egzamin na nauczyciela klas gramatykalnych. Uczył najpierw w Zamościu, później w Samborze⁸⁹.

Skład grona profesorskiego w ostatnim roku omawianego okresu, tj. w 1794 był następujący: Izydor Chrościński — prefekt, Daniel Csabinay — profesor poetyki, Jucundus Scheppel — profesor retoryki, Karol Zizius — profesor syntaksy, Jan Wysocki — profesor medii gramatyki, Leonard Würth — profesor infimy.

W pierwszym okresie historii tarnowskiego gimnazjum, a mianowicie w latach 1784—1787, przewagę liczbową w gronie profesorskim mają Polacy. Wymieniony w r. 1788 personel nauczający rekrutował się niemal wyłącznie z cudzoziemców, którzy w całej rozciągłości realizowali politykę rządu austriackiego w stosunku do społeczeństwa polskiego w Galicji.

⁸³ *Kronika gimnazjum*, s. 50.

⁸⁴ Tamże.

⁸⁵ *Ordinationes scholasticae*, t. I, s. 193 i 197; *Kronika gimnazjum*, s. 62—63, 68.

⁸⁶ *Ordinationes scholasticae*, t. I, s. 292; *Kronika gimnazjum*, s. 121 i nast.

⁸⁷ *Kronika gimnazjum*, s. 136 i nast., 143 i nast. W styczniu 1793 r. zmarł w Tarnowie Józef Lignau, dyrektor szkoły normalnej, którą kierował 6 lat. Jego zasługą jest założenie szkoły żeńskiej w Tarnowie.

⁸⁸ *Ordinationes scholasticae*, t. I, s. 302, 327, 329, 330; *Kronika gimnazjum*, s. 148 i 150.

⁸⁹ *Ordinationes scholasticae*, t. I, s. 346 i nast.; *Kronika gimnazjum*, s. 151—152.

РЕЗЮМЕ

Тарнувская гимназия в 1784—1794 годах

Первый лицей в Тарнуве был организован в 1784 г. после ликвидации первой польской академической колонии, в которой в последние 30 лет ее существования работали постоянные профессора и обучалось 200 учеников.

Тарнувская гимназия, организованная по выработанному в 1775 г. пиаром ксендзом Грацианом Марксом плану, подразделялась на пять классов: три грамматические (т. наз. „грамматикальные”) и две гуманистические („гуманиоров”). Диапазон предметов был довольно широкий: религия, латынь, греческий язык, география, история, математика, естествознание, поэтика, риторика, римские древности и немецкий язык.

В школьном обучении преобладал лекционный метод и закрепительные занятия, заключающиеся в систематическом контроле знаний учащихся, главным образом в форме письменных сочинений и разного рода экзаменов.

Заданием австрийской школы, являющейся интегральной частью государственной администрации, было воспитание сознательных и лояльных подданных австрийской власти. Этой цели были подчинены программа обучения и хорошо продуманная система воспитательных методов.

Молодежь тарнувской гимназии происходила как из шляхетской, так и из мещанской среды, причем почти все ученики были по национальности поляки.

Надзор над гимназией осуществляла Губерния путем установления для каждой гимназии директоров, которыми были обычно старосты административного округа. Староста был лишь номинальным директором, непосредственным же педагогическим руководителем был префект. Первым префектом рассматриваемого учебного заведения был Изыдор Хросцинский, который выполнял свои обязанности исключительно добросовестно — заботился о молодежи и учителях и неукоснительно следовал всем указаниям австрийских властей.

Учительский коллектив частично был назначен, после ознакомления с новыми методами преподавания, частично же переведен из других средних учебных заведений в Галиции. В первый период истории тарнувской гимназии, а именно в 1784—1788 г.г., преобладают среди учителей поляки. В 1788 г. учительский персонал состоял почти исключительно из иностранцев, которые в полном объеме реализовали политику австрийских властей по отношению к Галиции.

RÉSUMÉ

Lycée de Tarnów dans les années 1784—1794

Le premier Lycée à Tarnów fut fondé en 1784 après la liquidation de l'ancienne colonie polonaise académique, ayant dans les dernières 30 années de son existence des professeurs permanents et plus de 200 élèves.

Le Lycée de Tarnów, organisé suivant le plan de 1775 du piariste, père Gratien Marks, se divisait en cinq classes de grammaire et deux classes d'humanités. Le plan d'enseignement comportait les matières suivantes: religion, latin et grec, géographie, histoire, mathématiques, sciences naturelles, poétique, rhétorique, antiquités romaines et allemand.

Dans l'enseignement scolaire dominaient les méthodes informatrices, appuyées sur la transmission orale d'informations, et les méthodes affermissantes, basées sur le contrôle systématique des renseignements, principalement sous forme de compositions par écrit et de toutes sortes d'examens.

L'école autrichienne constituant une partie intégrale de l'administration d'État, était obligée d'élever la jeunesse pour en former des sujets concients et loyaux envers le gouvernement autrichien. Le programme d'enseignement ainsi qu'un système largement conçu des méthodes pédagogiques, servaient à cette fin.

La jeunesse du Lycée de Tarnów se recrutait autant du milieu de la noblesse que de celui de la bourgeoisie; presque tous les élèves étaient de nationalité polonaise.

La surveillance de l'école fut exercée par le „Gubernium”, par la voie de directeurs institués pour chaque lycée, qu'étaient les starostes du district. Le staroste était le directeur nominal, tandis que le préfet était le préposé pédagogique direct du lycée. Le premier préfet fut Isidor Chrościński, qui accomplissait sa tâche avec une loyauté extrême, plein de sollicitude pour la jeunesse et les instituteurs; il exécutait toutes les recommandations des autorités autrichiennes.

L'ensembly enseignant fut nommé après la mise au courant avec les nouvelles méthodes d'enseignement, en partie transféré d'autres établissements secondaires en Galicie. Dans la première période de l'histoire du Lycée de Tarnów, notamment dans les années 1784—1788, les Polonais ont l'avantage dans le corps enseignant. Le personnel enseignant, échangé en 1788, se recrutait presque exclusivement d'étrangers, qui de fond en comble réalisaient la politique des autorités autrichiennes par rapport à la Galicie.